

УДК 821-845(497.11):7.038.6

ОЛЕНА КУЦЬ
(Полтава)

ПОСТМОДЕРНА ГРА М. ПАВИЧА ЗІ СВОЇМ ЧИТАЧЕМ

Ключові слова: постмодернізм, гра, гіпертекст, подвійне кодування, автор – текст – читач, інтерактивність.

Одним із завдань постмодерної літератури на сьогодні є прагнення втримати читача, як масового, так і елітарного. Ця мета досягається багатьма способами, що суттєво відрізняють літературу кінця ХХ – початку ХХІ століття від попередніх літератур. Так, найпродуктивнішими формами реалізації літератури постмодернізму є гіперрецептивність, інтертекстуальність, іронізм, інтерактивність, віртуальний історизм, пародійність, кодування, гра з текстом і читачем [3]. Спробуємо простежити застосування однієї з головних специфічних ознак літератури постмодернізму – гру автора з читачем на прикладі творчості відомого сербського письменника М. Павича. Постає М. Павича постійно цікавить зарубіжних та вітчизняних дослідників. Так, особливості творчої манери і світосприйняття сербського письменника аналізували Ю. Ковбасенко, І. Кузнецов, розвиток стратегії гіпертекстуальності та рецепцію творчості М. Пави-

ча в Україні досліджувала А. Татаренко, інші аспекти його творчої діяльності в контексті стратегії «відкритого твору» висвітлені в розвідках З. Гук, М. Євтича, А. Єркова, Я. Михайлович, І. Лучука, О. Бульвінської та ін. Незважаючи на стабільний інтерес науковців до проблеми особливостей діалогу між автором та читачем у літературі постмодернізму, у вітчизняному літературознавстві досі бракує окремого узагальнювального дослідження, присвяченого окресленому аспекту. Тому метою статті є розкрити на матеріалі творчого доробку М. Павича специфіку взаємовідносин автора й читача та простежити роль реципієнта у створенні власного постмодерного твору.

Письменник літератури постмодернізму прагне зробити читача своїм співником і одночасно співавтором свого твору, даючи тим самим читачеві необмежену владу в інтерпретуванні тексту, відмовляючись від права автора на істину. Письменник-постмодерніст часто виходить на прямий контакт із читачем і надає йому можливість для конструювання свого тексту, варіювання, імпровізації, створює своєрідний лабіринт, із якого читач має вибратися самостійно, своїм власним шляхом. Тому в постмодернізмі у відношенні «автор – текст – читач» більш творча роль відводиться саме читачеві, співавторові: «Один з різновидів залучення читача до співтворчості – запрошення його до трансформації і/або творення художнього тексту (особливо в електронно-інтернетному його варіанті): дописування фіналу, початку, фрагмента, розвиток ліній персонажів тощо. Це називається «інтерактивним читанням» («інтерактивною літературою») [3, с.10]. Такий підхід спонукає читача добре орієнтуватися в постмодерному творі, шукаючи при цьому закодовані автором істини, які ведуть до розуміння тексту. «Читач, який береться за постмодерний текст, фактично погоджується на «умови гри» автора та дає змогу йому втягнути себе в захопливе дійство твору, в якому більш важливим і цікавим, як правило, виявляється не результат, а процес» [9, с. 13]. У такому разі комунікативні права читача більш розширені, що створює умови для свободи інтерпретації, автор зі свого боку дає можливість читачу брати участь у створенні тексту, вступає з ним у своєрідну гру, розставляючи у творі пастки, які реципієнт має оминати, створюючи коди, що підлягають розшифруванню.

Яскравим прикладом застосування такого підходу гри читача й автора у постмодерній літературі є творчість М. Павича. Прочитавши один його твір, не можеш зупинитися й обов'язково починаєш читати інший. Його твори насичені глибокою мудрістю й ідеєю, у його текстах усе можна побачити, доторкнутися рукою, відчутти на смак і запах, для розгадки його кодів та образів мимоволі підключається не розум, а відчуття. Його тексти заворожують особливим ритмом, не схожим на ритм письма будь-якого іншого письменника, його можливо впізнати за однією реплікою, реченням, а іноді й словом. У М. Павича не знайдемо жодної аксіоми (причому сам письменник схвально ставиться до цього), яка б беззаперечно була б схвалена суспільством, усі його думки піддаються сумніву, коли з першого ж рядка неможливо визначити для себе початок і кінець, тоді на світ починаєш дивитися іншими очима. М. Павича називають генієм сучасності, автором першої книги XXI століття, і це не випадково, адже володіти такою майстерністю письма, в яке занурюєшся цілком і повністю, може не кожен письменник.

М. Павич ламає стереотипи такої літератури, у якій усе розставлене по своїх місцях, де все зрозуміле і не підлягає іншому інтерпретуванню, де «бетонуються» смисли, нав'язується точка зору автора. Яскравим прикладом «бунту» про-

ти класичної літератури є його нові види прози нелінійного типу, наприклад, романи у формі словника, водяного годинника, кросворда, карт таро, астрологічного путівника: роман-лексикон «Хозарський словник», роман-кросворд «Пейзаж, намальований чаєм», роман-клепсидра «Внутрішня сторона вітру», роман-таро «Остання любов у Константинополі», оповідання для комп'ютера і циркуля «Дамаскин» тощо. Ці твори демонструють майстерність письменника у створенні гіпертекстів, постають класичними зразками нелінійних романів із застосуванням стратегії постмодерністської гри з читачем. Гіпертекстом вважаємо текст, у якому порушений лінійний розвиток подій, хронологічно-логічний порядок, такий текст розгалужується на багато рівнів, фіналів, способів прочитання і передбачає можливість читача тексту стати його співавтором. Так, наприклад, оповідання «Дамаскин» містить у собі кілька варіантів прочитання, на що вказує сам автор і дає своєрідні вказівки для читача, скориставшись якими, той може обрати власний шлях прочитання та власну кінцівку твору: «Читач може сам обрати, в якому порядку читати наступні два розділи. Можна читати спочатку «Третій храм». Можна читати спочатку розділ «Палац». Безперечно, читач може не зважати на мої зауваження і читати так, як він звик, як і будь-яке інше оповідання» [6]. Обравши будь-який шлях прочитання, читач, відповідно, обирає і власну кінцівку. Якщо спочатку був прочитаний розділ «Ідальня», то твір закінчується такими словами: «Вона не могла бачити, що рука її нареченого, яка її пригортала, мала під рукавичкою замість вказівного пальця срібний наперсток», якщо ж першим був прочитаний розділ «Спочивальня», кінцівка буде такою: «Якого Йована? – спитала Атилія. – Їх двоє. Так тут же й два персні, – відповів піп і посміхнувся» [6]. У такому випадку гра з читачем зводиться до вибору одного з двох окреслених шляхів.

М. Павич дуже турбувався про свого читача, пишучи свої твори, він у першу чергу думав про реципієнта, тому часто включає його в активну участь у подіях, що розгортаються в романах та оповіданнях, бесідує з ним, любить його: «Свого читача я повинен би любити, але у мене не виходить, тому що неможливо любити праправнука, який ще не народився, навіть якщо ви на нього схожі. Але я в усякому разі знаю, що літературу у майбутнє ведуть не письменники, а читачі, адже у світі завжди набагато більше талановитих читачів, ніж талановитих письменників» [5]. З цієї цитати варто зробити висновок, що автор набагато більше хвилюється про те, щоб реципієнт був зацікавлений у прочитанні його творів, ніж про свій твір загалом. І справді, у М. Павича є свій читач, а це означає, що людство ще не зовсім zdeградувало від глобалізації, комп'ютеризації, телебачення тощо. Звісно, що сучасна література повинна пристосуватися до нової електронної ери, на що орієнтується і сербський письменник. Його твори були написані задовго до створення Інтернету, однак з його розвитком вони гармонійно знайшли своє втілення в комп'ютерному варіанті: «Ідеально можна було б уважати текст, який роїться і розгалужується, як наші думки чи наші сновидіння. Ось чому я вирішив, що моя проза повинна мати інтерактивну нелінійну структуру. Такий текст легко читати в Інтернеті, і там можна знайти майже всі мої книги...» [5]. Сьогодні письменник набагато більше ділиться своєю роллю з читачем, ніж це було за часів класичної літератури. Звісно, це не може не подобатися читачеві, така література захоплює, інтригує, розширює поле для власної інтерпретації, автор залишає за читачем право самому розібратися в його книгах. Сам письменник мріяв про те, щоб читач після першої прочитаної фрази захотів прочитати другу, адже завдання письменника – при-

мусити читати далі і далі. Надзвичайна популярність творчості М. Павича вказує на те, що його мрія таки збулася.

Читаючи М. Павича, відчуваєш, що ти живеш у якомусь іншому вимірі, повному таємниць і загадок, які ти маєш розшифрувати, причому будь-який твій варіант розшифровки буде правильним. Після кількох прочитань одного й того ж твору створюється враження, що ти читаєш його вперше, адже відкриваєш для себе якісь нові істини, розгадуєш нові таємниці, які були непомітні першого разу, після чого починаєш відчувати себе героєм містичної, закодкованої прози письменника. Гра письменника з читачем ґрунтується на тому, що автор будує свої твори так, щоб максимально заплутати читача, «насихуючи книги спеціальними рекомендаціями з приводу того, як ними користуватися, він посміхається, покурюючи люльку, а потім не без задоволення спостерігає за невпорядкованими блуканнями по алеях і лабіринтах тексту-парку тих читачів-відвідувачів, які виявилися такими наївними, що повірили всерйоз планам, прикладеним до рекомендацій, і рекомендаціям, прикладеним до текстів. У випадку Павича читачу завжди корисно заглянути спочатку в середину чи кінець твору» [4, с. 223].

У М. Павича можуть бути романи, що закінчуються щасливо і нещасливо одночасно, такі, в яких віднайти кінець повинен сам читач, або такі, які написані у двох версіях: для чоловіків і для жінок. Так, обираючи для свого роману «Хозарський словник» форму словника, автор тим самим акцентує увагу на тому, що ця книга відкрита для будь-кого, її можна продовжити писати, вона має своїх лексикографів і в минулому, і в майбутньому, і можуть з'явитися ті, хто її переписує, продовжить і доповнить. Роман у формі кросворда («Пейзаж, намальований чаєм») говорить про те ж саме: всі слова і все на світі рано чи пізно перетинається, світ безкінечно впорядкований і, відповідно, безкінечно складний.

Для творчості М. Павича, як і для інших представників постмодерної літератури характерна дисперсність структури творів, що створює можливість прочитання книги, починаючи з будь-якого фрагмента. Тому важко визначити, де початок романів, а де їхній кінець. Яскравим прикладом є «Хозарський словник», який можна розпочати читати на будь-якій сторінці, при чому смисл роману не втратиться і навіть, якщо читач заплутається, він може із середини прочитаної сторінки піти в будь-який бік, прокладаючи таким чином свою власну стежку, де його будуть очікувати нові несподіванки. Про своєрідну гру письменника з читачем свідчать слова, написані на початку «Хозарського словника»: «На цьому місці лежить читач, який ніколи не відкриє цю книгу. Тут він спить вічним сном» [8, с. 2].

М. Павич дивує своєю стилістичною непередбачуваністю, незвичністю побудови творів, що дозволяє читачеві максимально брати участь у власному творенні романів письменника – тут і зараз. Сам письменник зазначав: «Я уже давно прийшов до розуміння того, що є мистецтво «зворотне» і «незворотне». Є види мистецтва, які дозволяють глядачеві підійти з різних боків, поміняти точку огляду і перспективу так, як того хочеться самому глядачеві. Це архітектура, скульптура, живопис – представники зворотного мистецтва. Інші, незворотні види мистецтва, такі, як музика і література, схожі на дорогу з одностороннім рухом, по якій все рухається від початку – до кінця, від народження – до смерті. Я завжди хотів перетворити літературу, незворотне мистецтво, у зворотне. Тому мої книги не мають ні початку, ні кінця в класичному розумінні цього слова» [7, с. 63]. Шлях прочитання його творів читач обирає сам, із романів автора можна

вийти не через один вихід, а через декілька, які часто знаходяться на великій відстані один від одного. Така майстерність у створенні постмодерних текстів нова в літературі й, звісно, зацікавлює читача, робить прихильником творчості сербського письменника.

Своєю творчістю М. Павич доводить, що ми (сучасні читачі) наближаємося до завершення традиційної манери прочитання творів. Традиційний спосіб прочитання творів переживає кризу. Тоді як же втримати свого читача? Відповідь письменника така: своїми творами гратися з ними. Гіперлітература показує, з одного боку, як роман чи оповідання можуть розвиватися в кількох напрямках, з іншого – як можливо прочитати твори різними способами: «Я залишив їм, читачам, прийняття рішення про основні моменти роману і розвиток сюжету: де роман починається, і де він закінчується, навіть рішення про долю головних героїв <...> Кожен роман повинен обирати свою власну форму, кожна історія повинна шукати і знаходити своє власне тіло» [7, с. 67]. Тож, щоб утримати читача, потрібна важка робота над текстом, його архітектонікою, над кожним реченням, словом.

Досліджуючи творчість М. Павича, необхідно відзначити розвідки Ю.І. Ковбасенка, який займається вивченням особливостей постмодерної літератури загалом і творчістю М. Павича зокрема. У контексті нашого питання важливою є стаття Ю. Ковбасенка «Архіпелаг «Павич», острів «Дамаскин», де автор чітко перелічує засоби боротьби автора (М. Павича) за свого читача. Окреслимо деякі із них. Перш за все кожен твір М. Павича своєрідно продовжує інші його твори. Тобто канали між текстами відкриті, про що свідчить наявність одних і тих же персонажів у різних творах, повторення деяких сюжетів у різних варіаціях тощо. У кожному наступному творі ми знаходимо вже знайомі нам речі, але вони якимось чином змінені. Інша особливість – інтертекстуальність, яка у М. Павича ґрунтується на єдиному художньому просторі (таку функцію виконує у сербського письменника поствізантійський культурний арсенал). Одним із ключових засобів утримати читача є гіпертекст, про який ми згадували вище. Тому характерними для творів письменника є нелінійність (можливість читачеві обирати власний шлях прочитання), дисперсність («увійти» до структури тексту можна з будь-якої ланки), різнорідність і мультимедійність (застосування всіх засобів впливу на читача), інтерактивність (можливість для реципієнта не лише сприймати текст у готовому вигляді, а й впливати на нього) [2].

Трансформація твору читачем у добу постмодерну стає дуже популярною. Тому до тексту автор підходить з особливою ретельністю, створюючи його так, щоб дати можливість реципієнту по-своєму витлумачити, інтерпретувати текст. Для автора задоволенням стає той факт, що його твір набуває нового прочитання, про яке він навіть і не замислювався. Якщо раніше до створеного будь-яким автором класичного твору заборонялося навіть уносити правки і проводити редагування без згоди на те самого автора, то на сучасному етапі популярність постмодерної літератури, деякою мірою, і зумовлена тим, що читач має право зробити з текстом будь-що (дописати початок, змінити фінал, переписати фрагмент, переставити розвиток сюжетних ліній тощо). М. Павич пише: «Усе своє життя я вивчав класичну літературу і дуже її люблю. Проте думаю, що класичний спосіб прочитання книг уже вичерпав себе, прийшов час змінити його – передовсім, коли йдеться про художню прозу. Я стараюся дати читачеві більшу свободу; він разом зі мною несе відповідальність за розвиток сюжету книги. Я намагаюсь надати читачеві можливість самому вирішувати, де

починається і де завершується роман, яка зав'язка і розв'язка, якою буде доля головних героїв. Це можна назвати інтерактивною літературою – літературою, що рівняє читача з письменником» [3, с. 10]. Твори М. Павича – яскравий приклад того, як в одному тексті втілюються різні напрямки читання, різні сюжети, різні фінали.

Експерименти зі структурою художнього твору є одним із найважливіших винаходів М. Павича, крім того, до своїх творів письменник застосовує й інші концепції постмодернізму – «подвійне кодування» і «смерть автора». Терміном «подвійне кодування» позначається властиве для постмодернізму постійне зіставлення двох або більше «текстуальних світів», тобто різних способів кодування, естетичних схем. Принцип «смерть автора» тісно пов'язаний із такою особливістю постмодерної літератури, як інтертекстуальність: значна кількість постмодерних творів складають собою простір із цитат з посиланням на безліч культурних джерел, тобто немає такої фрази, яка колись не була кимось сказана, тому немає такого тексту, який був би створений безпосередньо автором, джерело тексту знаходиться не в письмі, а в читанні. Звідси знову бачимо, яка значуща роль відводиться читачеві постмодерної літератури. Так, наприклад, «Хозарський словник» М. Павича розпочинається грою автора з читачем: проголошуючи себе «сучасним автором» цієї книги, він тим самим натякає на існування свого попередника, наголошуючи, що роман-лексикон був створений ще до нього. «Таким чином, авторство самого Милорада Павича, з огляду на чималу кількість «творців» роману, є відносним. Особа сучасного автора ніби розчиняється у великій кількості «внутрішніх авторів» роману. Постмодернізм вимагає повного розчинення автора у творі. Павич віддає данину його концептам і сам намагається зникнути, розчинитися у творі, погоджуючись на вторинне авторство» [1, с. 125]. Автор не має права нав'язувати читачеві свою точку зору, він організовує структуру свого твору так, щоб на перший план вийшов читач, який під час прочитання сам створює свою неповторну книгу.

Творчість М. Павича сьогодні має величезне значення для розвитку постмодерної літератури, він створив та розробив нові концепції, які широко використовуються його послідовниками. Серед найважливіших є новий підхід до структурної організації свого твору, що постає своєрідним путівником для читача у розшифруванні певних кодів, які містить у собі текст. Читач, знайшовши власний ключ до прочитання романів та оповідань М. Павича, створює свій, новий багатовимірний твір. Реорганізуючи структуру творів, письменник тим самим уможливорює гру «автор – текст – читач». Своєю творчістю М. Павич доводить, що багатоваріантність прочитання твору залежить не стільки від волі автора, як від творчої активності читача. Аналізуючи творчість сербського письменника, можна з упевненістю говорити, що його твори знайшли свого читача, про що свідчать видання його книг мільйонними тиражами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гук З. Постмодерністські експерименти у «Хозарському словнику» Милорада Павича / З. Гук // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 2003. – Вип. 53. – С. 120–127.
2. Ковбасенко Ю. І. Архіпелаг «Павич», острів «Дамаскин» / Ю. І. Ковбасенко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2003. – № 12. – С. 33–49.
3. Ковбасенко Ю. І. Література постмодернізму: По той бік різних боків / Ю. І. Ковбасенко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. – № 5. – С. 2–12.
4. Кузнецов И. Регулярный парк сновидений. По следам Милорада Павича. Фрагменты словаря / И. Кузнецов // Иностранная литература. – 1995. – № 12. – С. 223–233.

5. Павич М. Інтерв'ю [Електронний ресурс] / М. Павич // Журнал Сумбур. Личности. – 2002. – 19 юн. – Режим доступа : <http://smbr.ru/lc/mp.htm>
6. Павич М. Дамаскин [Електронний ресурс] / М. Павич; [пер. з серб. О. Микитенко]. – Режим доступа : http://ae-lib.org.ua/texts/pavic_damaskin_ua.htm
7. Павич М. Початок і кінець роману / М. Павич // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 1999. – Ч. 15. – С. 63–67.
8. Павич М. Хозарський словник: роман-лексикон на 100 000 слів / Мілорад Павич ; [пер. з серб. Ольга Рось]. – Львів : Класика, 1998. – 279 с.
9. Шадріна Т. В. Специфіка діалогу між автором та читачем у літературі постмодернізму / Т. В. Шадріна // Держава та регіони. – 2008. – № 1. – С. 13–17. – (Серія: Гуманітарні науки).

ЕЛЕНА КУЦЬ

ПОСТМОДЕРНА ІГРА М. ПАВИЧА СО СВОИМ ЧИТАТЕЛЕМ

В статті розглядається одна з ключових особливостей постмодерної літератури – гра автора з текстом і читачем на матеріалі творчості сербського письменника М. Павича. Проаналізована специфіка взаимоотношень автора і читача в контексті інтерактивної літератури, досліджена проблема прочитання постмодерних текстів і їх інтерпретація.

Ключевые слова: *постмодернізм, гра, гіпертекст, подвійна кодування, автор – текст – читач, інтерактивність.*

OLENA KUTZ

POSTMODERN M. PAVYCH'S GAME WITH HIS READER

The article deals with one of the key features of postmodern literature - the author's game with the text and the reader which base on Serbian writer's works M. Pavych. The specificity of the author and the reader relationships in the context of interactive literature, the problem of reading postmoders texts and their interpretation are analyzed in this article.

Key words: *postmodernism, game, hypertext, double encoding, author - text – reader, interactivity.*

Одержано 14.02.2012 р.